

The role of women in the socio-political life of the Roman Republic

Liudmila V. Hutsalo

Zhytomyr Ivan Franko State University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: lyudmilagucalo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2627-3520>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3577632>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58121434100>

Olha P. Murashova

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubinskyi State Pedagogical University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: olha.murashova@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1618-8381>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AGH-3811-2022>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58690014100>

Abstract.

*This article analyzes the role of Roman aristocratic women in the socio-political life of the Republican period. The study is based on the principles of historicism and objectivity, which enable a balanced analysis of the position of Roman women within the family and society. The research employs general scientific methods, including description, analysis, and synthesis, as well as specialized historical methods such as comparative-historical, historical-systemic, and problem-chronological approaches. The integrated application of these principles and methods provides a comprehensive examination of the role of elite women in the socio-political life of the Roman Republic. **The scientific novelty** of the article lies in a comprehensive analysis of the status and role of female citizens and their transformation in response to changes in various spheres of life in Ancient Rome, based on a comparison of historical sources. **Conclusions.** The findings confirm that the participation of Roman aristocratic women in the socio-political life of the Roman Republic was driven by the need to protect family and economic interests rather than by the pursuit of independent political objectives. Their political activity was episodic. Roman women did not possess formal political rights; however, historical evidence indicates that they were able to participate in the political life of the Roman civitas. In the 1st century BCE, elite Roman women sought to influence political developments, particularly during the civil wars and the transition from Republic to Empire. The instability of civil war created new opportunities for noble Roman women, especially Fulvia, who acted more decisively than her predecessors. Social status, education, and family ties enabled women to function as influential informal political actors and as conscious citizens concerned with the fate of the state.*

Keywords: *matron, mother, republican values, elite Roman woman, Roman Republic, familia.*

Роль жінок у суспільно-політичному житті Римської Республіки

Людмила Гуцало

Житомирський державний університет імені Івана Франка

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: lyudmilagucalo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2627-3520>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3577632>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58121434100>

Ольга Мурашова

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: olha.murashova@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1618-8381>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AGH-3811-2022>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58690014100>

Анотація.

Мета статті – проаналізувати роль римських аристократок у суспільно-політичному житті часів Республіки. **Методологічною основою** дослідження є принципи історизму, об'єктивності, які дозволили зважено підійти до аналізу становища римлянки в сім'ї та суспільстві. При написанні статті використано загальні наукові методи: опис, аналіз, синтез, а також спеціально-історичні: порівняльно-історичний, історико-системний, проблемно-хронологічний. Комплексне застосування цих принципів та методів забезпечило всебічне дослідження ролі жінки вищого стану в суспільно-політичному житті в Римській Республіці. **Наукова новизна** статті полягає в комплексному аналізі становища та ролі жінок-громадянок, їх трансформації з урахуванням змін у різних сферах життя Стародавнього Риму на основі співставлення історичних джерел. **Висновки.** Результати нашої наукової роботи підтверджують, що участь римських аристократок у суспільно-політичному житті Римської Республіки обумовлена необхідністю захисту сімейних, економічних інтересів і не переслідувала власне політичних цілей. Їхня політична діяльність була епізодичною. Римлянки не були наділені політичними правами, але, як свідчать окремі історичні події, вони мали змогу брати участь у політичному житті римської *civitas*. Зазначено, що в I ст. до н.е. римлянки вищого стану намагалися впливати на політичну ситуацію в державі, особливо в період громадянських воєн, переходу від Республіки до Імперії. Хаос громадянської війни створив нові можливості для знатних римлянок, передовсім Фульвії, яка діяла рішучіше за своїх попередниць. Соціальний статус, освіта, сімейні зв'язки дозволяли жінкам бути потужним "тіньовими" політичними фігурами, свідомими громадянками, що турбувалися про долю держави.

Ключові слова: матрона, мати, республіканські цінності, римлянка вищого стану, Римська Республіка, *familia*.

Постановка проблеми. На сьогодні виокремлення гендерного аспекту в політиці та суспільній діяльності, обумовлене активним зростанням участі жіноцтва, підштовхує до переосмислення ролі жінок у цих сферах крізь призму звернення до історичного минулого людства. Доцільним у цьому плані є вивчення історії Стародавнього Риму, де вперше було зроблено спробу порушити гендерну асиметрію.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Проаналізувати життя жінок-громадянок республіканського Риму дають змогу наративні джерела античної доби. Серед них важливу роль відіграють Закони XII таблиць, історичні твори Тіта Лівія, Полібія, Діона Кассія, Тацита, біографічні – Плутарха, комедії Плавта тощо. Доповнюють свідчення наративних джерел епітафії. Викладений у них перелік особистих якостей римлянок сприяє відтворенню образу ідеальної римської матрони. Але ці джерела висвітлюють позицію чоловіків, адже джерела, написані безпосередньо жінками, відсутні. Тому мотиви багатьох вчинків римських політиків трактуються найчастіше односторонньо, не враховуючи присутності та впливу жінок, їхньої оцінки подій.

М. Мейсон висловлює сумнів щодо інформації у будь-яких римських історичних джерелах про жінок та їх становище, оскільки всі вони були написані чоловіками і відповідно потенційно дискредитують жінок (Mason, 2018).

Багато сучасних науковців описують становище жінок у Стародавньому світі як повністю або частково безправних та залежних від чоловіків. М. Картрайт зазначає, що роль римлянки у суспільстві була дуже незначною, а за межами сім'ї її фактично не було (Cartwright, 2014).

Правове становище та соціальна роль римлянок у республіканський період проаналізовані Л. Пеппе (Perre, 1984). В іншому дослідженні, яке є фактично продовженням попередньої праці, представлено цікавий міждисциплінарний підхід до правового становища жінок у римському суспільстві (Perre, 2016). Значний інтерес вивченню правового становища римлянок приділяють українські науковці, зокрема, О. Пономаренко, К. Мешкова (Пономаренко, Мешкова, 2025), В. Гришко та С. Вознюк (Гришко, Вознюк, 2025).

Постаті видатних римлянок республіканського періоду привертають увагу сучасних дослідників. С. Діксон (Dixon, 2007), Браво Бош (Bravo Bosch, 2020), Ф. Черато (Cerato, 2023), П. Боттері (Botteri, 2022) присвятили свої наукові розвідки матері братів Гракхів Корнелії, Г.-Ф. Шітінгер – Цецелії Метеллі (Schietinger, 2013), С. Шульц (Schultz, 2021), Дж. Дрейкотт (Draycott, 2025) – Фульвії. Так, С. Шульц характеризує Фульвію як вольову, незалежну жінку, яка за багатьма традиційними мірками була надзвичайно успішною римською матроною, зазначаючи, що "вона була сміливішою і помітнішою за будь-кого з її сучасниць, окрім Клеопатри" (Schultz, 2021, р. 8). Відома історикня Дж. Дрейкотт у своїй монографії використала оригінальні джерела, щоб зібрати докупи життя Фульвії та відокремити факти від вигадок, а також дослідила роль жінок у римському суспільстві.

Мета статті – проаналізувати роль римських аристократок у суспільно-політичному житті часів Республіки.

Виклад основного матеріалу. У період Республіки римська сім'я (*familia*) пов'язувала всіх родичів, які походять від одного предка. Звісно, що римлянка завжди розглядалася як частина *familia* і через неї ж визначалася, тому логічно розглядати становище жінки з її народження, коли вона ставала частиною патріархальної римської сім'ї (Гуцало, 2023, с. 64).

Інститут влади батька став головною цивілізаційною особливістю римського суспільства. Батьківська влада над дітьми, зокрема над дівчатками, була необмеженою. Новонародженій дівчинці, якщо вона приймалася в сім'ю, на восьмий день давали ім'я, яке складалося спочатку лише з родового імені (*nomen*). Згодом вона отримувала особисте ім'я (*praenomen*). З посиленням патриціанської сім'ї у суспільстві утверджується трианомія, додається сімейне ім'я (*cognomen*), яке, як і *nomen*, передається жінці в спадок. Але традиційно головним залишалося родове ім'я, яким називали дівчат у часи Республіки. Дж. Франчозі трактує це як показник виняткової екзогамії роду (Franciosi, 1988, р. 149). Якщо дочок було декілька, то їх розрізняли додаванням слова "старша", "середня", "молодша" (*maxima*, *maior*, *minor*) або ж "перша", "друга", "третья" (*prima*, *secunda*, *tertia*). Пізніше, поряд з батьківським номеном, римлянка позначалася ще й ім'ям свого чоловіка.

Після одруження молода римлянка переходила з-під влади батька під владу свого чоловіка – *manus*. Фактично все своє життя вона перебувала під постійною опікою чоловіків, закріпленою правом: "Предки (наші) стверджували, що навіть повнолітні жінки внаслідок властивої їм легковажності повинні знаходитися під опікою... Виняток допускався лише для дівчат-весталок, яких стародавні римляни в знак поваги до їхнього жрецького стану звільняли від опіки. Так було встановлено законом XII таблиць" (XII Tab. V.1; Gai. Inst., I, 144–145).

Проте Законами XII таблиць (XII Tab. VI. 4.) передбачалася можливість для заміжньої жінки уникнути повної влади чоловіка над собою (*manus mariti*). Це досягалось тим, що дружина щорічно відлучалася на три ночі з дому і так переривала перебіг давності спільного життя з чоловіком. Оскільки жінка обов'язково була під чиеюсь владою, слід вважати, що право трьох ночей (*trinoctium*) (Gai. I. 111) повертало, або, точніше, залишало її під владою батька (*pater familias*). Такі дружини, які, відлучившись із будинку свого чоловіка, не перебували під його владою, не могли бути матерями сімейства (*mater familias*), але вважалися цілком гідними і називалися матронами.

Зразковим втіленням ідеалу римської матрони може вважатися Корнелія, дочка Публія Корнелія Сципіона Африканського, мати братів Гракхів – плебейських трибунів, з якими пов'язаний фундаментальний етап економічного, сільськогосподарського та соціального розвитку пізньої республіканської епохи.

В античних джерелах Корнелія постає римською матроною зі зразковим способом життя, жіночими чеснотами (Val. Max. IV 4).

Овдовівши близько 153 р. до н. е., вона відмовилася виходити заміж, хоча серед женихів був навіть майбутній цар Єгипту Птолемеї VIII Евергет (Plut. Tib. 1, 7), і повністю присвятила себе вихованню трьох дітей (які з дванадцяти народжених залишилися в живих) – Тиберія, Гая і Семпронії. Своїх дітей Корнелія навчала в найкращих грецьких учителів (Plut. Gai. 19, 1–3), багато зусиль докладаючи до розвитку красномовства, передавала знання та цінності, які неминуче впливали не лише на освіту, а й на їхню особистість, громадське та приватне життя

Тиберія та Гая. Вона публічно підтримувала політичні проекти та дії своїх синів-трибунів і з гордістю про них говорила після їхньої загибелі (Plut. Tib. 8, 4; Gai. 4, 1–3; 13, 2).

В образі Корнелії поєднані класичні римські цінності з ідеалами освіти, яка сформувала майбутніх лідерів республіки. Вона відіграла неабияку роль у вихованні синів у дусі римських чеснот (*virtus*) та відданості суспільному благу, що зробило її прикладом для римської еліти (Bravo Bosch, 2020, pp. 5–6; Cerato, 2023).

Загалом визначальною рисою римської матері була не ніжність, а авторитет. Він частково походив від фінансової спроможності матері та загальної соціальної свободи римської матрони, що дозволяла їй користуватися повагою як поза межами сім'ї, так і всередині неї. Але авторитетна позиція матері була соціально визначеною і не могла бути ототожнена з позицією батька сім'ї.

Важливим джерелом для реконструкції образу добродісної римлянки служать похоронні епітафії.

Характеристика римської матрони добре представлена в епітафії Клавдії, датованій кінцем II ст. до н. е.: "Батьки назвали її Клавдією. Вона всім серцем кохала свого чоловіка. Народила двох синів, одного з яких залишила на землі, а іншого – поховала. Була приємна в розмові, мала поважну ходу. Вона утримувала будинок, прямила вовну" (CIL I2.1211 = CIL VI 15346 = ILLRP 973). Цей текст чітко окреслює модель матрони, що відповідає ідеалу традиції, римській системі цінностей.

Важливо зазначити й про скромність гробниці Клавдії, що пов'язано з відмовою від помпезності та звеличенням невибагливості власниці, значущих характеристик для матрон сенаторського походження.

Уже з перших рядків відчувається моралізаторський і консервативний відбиток в описі жіночого ідеалу. В епітафії окреслено основні етапи її життя, починаючи від народження та отримання сімейного номена (*nomen parentes nominarunt Claudiam* – родинного імені, яке було спільним для всіх жінок в одній родині. Далі зазначається про важливі етапи жіночого життя, згідно з ідеальною моделлю, а саме: заміжжя (*suum maritum corde deilexit suo*) та материнство (*gnatos duos creavit*).

У короткому описі Клавдії згадується *sermone lepto* (приємна розмова) з неявним, але відчутним посиленням на те, що жінка має бути дуже стриманою. Античні автори, зокрема Плутарх, зазначали, що римська матрона не могла виступати публічно, оскільки говорити – означало оголювати себе, згідно з правилом, яке мало місце ще за царя Нуми Помпілія, який встановив зв'язок між жіночим мовленням та поняттям "скромність". Та й жіноча поведінка мала бути поміркованою. Продиктований Нумою обов'язок мовчання зобов'язував жінок не розмовляти за відсутності чоловіків, навіть у найнеобхідніших справах (Plut., Num. 3).

Також в епітафії вказані види діяльності, якими могла займатися вдома поважна жінка: домашні справи та прядиння вовни. Не йдеться про її політичну участь чи ораторське мистецтво.

У подячно-поховальному тексті, що датується I ст. до н. е., від чоловіка своїй дружині Турії теж вказано на її "домашні чесноти": вірність і послух чоловікові, цнотливість, простоту в поведінці та одязі, працьовитість тощо. Вона пережила вбивство своїх батьків, громадянську війну 49–45 рр. до н. е., проскрипції. Також у надмогильному написі йдеться й про те, що дружина керувала сімейними справами за відсутності чоловіка. Так, після вбивства її батьків у судах вона боролася за спадщину. У шлюбі Турія, як чеснотлива дружина, довірила управління своїм майном чоловікові, а в разі його відсутності – опікувалася його статками (The Roman Household, 1990, p. 50). Турія навіть пропонувала чоловікові розлучитися через безпліддя, ймовірно, переймаючись через традиційний стереотип про материнство як мету шлюбу.

В іншому надмогильному написі чоловік лаконічніше підсумовує чесноти своєї померлої дружини Амімон: "найкраща, найгарніша, прямила вовну, віддана, хазяйновита, цнотлива, рада залишатися вдома" (Теслюк, 2021, с. 46).

Звісно, аналізуючи такого роду джерела, слід розуміти, що в них зафіксовано лише окремі аспекти життя та характеру жінок, щоб змалювати образ зразкової дружини; звеличено послух і цілковиту їх відданість.

У комедіях Плавта також неодноразово продемонстровано традиційні уявлення римлян про ідеальну жінку з найкращими якостями: добродісну, вірну, терпеливу, розумну, мужню в особистих негараздах. Такою, наприклад, є Алкмена в комедії "Амфітріон" (*Amphitruo*). Військова слава її чоловіка – головна нагорода для неї за вірність у розлучі. Вона пишається своєю бездоганністю (Plaut., Amph. 640–650, 839–843). Образ цієї жінки несхожий на інших дружин, які зазвичай зображувалися у Плавтових комедіях.

У "Вірші" комедіограф зазначає, що справжній матроні не годиться давати приводів для лихослів'я, потрібно утримуватися від поганих вчинків, не робити сьогодні того, що завтра викликати каяття, покірно миритися з погіршенням життєвих обставин (Plaut., Stich., 110–124).

Варто зауважити, що античні автори часто згадують жінок консулів початку Республіки, наприклад, Вітелію, дружину Луція Юнія Брута (Liv., II. 4.1; Plut., Popl. 3). Вона була серед жінок, які звинувачували товариша Брута по консулату Тарквінія Коллатіна у нерішучості, коли страчували процарських змовників, серед яких, до речі, були її сини (Liv., II. 4.1; Plut., Popl. 7).

У контексті процарської змови побіжно згадується ще одна знатна римлянка – жінка Публія Валерія Публіколи, обраного на 509 р. до н. е. консулом після вигнання Коллатіна за родинні зв'язки з царем Тарквінієм Гордим. Вона стерегла у закритій кімнаті Віндиція, який приніс Валерію звістку про змову, поки той шукав листи зрадників до царя.

Значно більшу роль у суспільному житті Ранньої Республіки серед римлянок відіграла сестра Валерія Публіколи – Валерія, яка згадується на тлі перипетій боротьби патриціїв і плебеїв. Вона звернулася до матрон із закликом врятувати Рим від вольських, бо їх наступ у 448 р. до н. е. деморалізував суспільство. За словами Діонісія, вона закликала жінок діяти не зброєю, а жіночою природою, промовами (Liv., II. 40).

До нашого часу дійшли імена двох жінок із сім'ї Фабіїв Амбургів, які активно проявили себе у політичному житті Римської Республіки IV ст. до н. е. Це доньки консулярного трибуна Марка Фабія Амбуста. Будучи проплебейськи налаштованим, він одружив старшу доньку з Сервієм Сульпіцієм – консулярним трибуном (Liv., VI. 32.3, 34.5; Flor., I. 26.2), а молодшу – з Гаєм Ліцинієм Столоном – багатим плебеєм, народним трибуном, який у 367 р. до н. е. разом із Луцієм Секстієм Латераном провів низку законів, аби сприяти досягненню рівності між патриціями і плебеями (Liv., VI. 34.5; Flor., I. 26.3). Відомо, що молодша донька вважала свій шлюб невдалим, порівнюючи із сестриним, яка стала дружиною поважного представника патриціанського роду.

Зауважимо, що в працях античних письменників містяться важливі відомості про становище римлянок у сім'ї і суспільстві в IV ст. до н. е., коли відбувалися процеси зрівняння у правах плебеїв із патриціями.

Взагалі у часи Республіки шлюб часто-густо був ціленаправленим на створення політичних союзів. Вдале одруження представників римського нобілітету дозволяло укласти альянс із впливовим кланом, тим самим отримати союзників в особі його представників.

Розглянемо політичний аспект одруження Луція Корнелія Сулли з Цецилією Метеллою, яка була представницею могутнього плебейського роду, однією з перших матрон Риму. Наречена була дочкою консуляра і верховного понтифіка Луція Цецилія Метелла Далматика, вдовою принцепса Марка Емілія Скавра. Вона народила диктатору нащадків, яких він не мав раніше, продовживши його рід. Цей шлюб сприяв входженню майбутнього диктатора до кола вищої знаті і був союзом Сулли з Метеллами (Schietinger, 2013, s. 217).

Окремі дослідники дещо по-іншому оцінюють важливість цього шлюбу. Зокрема, А. Ківені вважає, що Сулла вже до цього одруження був впливовою людиною і мав можливість просити руку представниці аристократичної сім'ї. Метелли ж, враховуючи свою відсутність в останні роки у фастах, частково втратили позиції, тому із задоволенням вступили в цей альянс (Keaveney, 2005, p. 45). На наш погляд, імовіріше, згаданий союз Метеллів і Сулли був рівноправним партнерством.

Вдалим політичним альянсом було й одруження Луція Сергія Катіліни з Аврелією Орестіллою. Як відомо, Катіліна мав знатне походження. Але в Римській республіці III–I ст. до н. е. знатність визначалася насамперед кількістю магістратур, пройдених найближчими родичами, а в цьому контексті в нього не було чим пишатися. Хіба що його дід, Марк Сергій Сіл – римський воєначальник часів Другої Пунічної війни – у 197 р. до н. е. став претором, але вищої за цю магістратуру його родичі не обіймали.

А от представники плебейського роду Авреліїв Орестів, до якого належала Орестілла, упродовж чотирьох поколінь підіймалися до консульської посади (Evans, 1987, p. 69), що сприяло їм бути потужною силою на політичній арені Риму до I ст. до н. е. Тому породичатися з Авреліями було вигідно для Катіліни. Одруження з Орестіллою підвищило його статус в очах інших нобілів і забезпечило підтримку знатної консульської сім'ї Авреліїв. Хоча попри це, Катіліна все ж програв на всіх консульських виборах, у яких брав участь.

Відомим є епізод із життя подружжя, інтерпретований античними авторами, зокрема Плутархом, у життєписі Катона Молодшого і Луканом у "Фарсалії", коли оратор Квінт Гортензій побажав бути не просто приятелем і другом Катона, а й поріднитися з ним. Будучи в похилому віці, з метою продовження свого роду, він попросив товариша віддати за нього доньку Порцію, апелюючи до громадянських чеснот Катона і його почуття обов'язку перед Римом. Отримавши відмову, Гортензій переключив увагу на дружину Катона. Марція покірно прийняла узгоджене рішення свого батька та чоловіка, і після розлучення з Катоном одружилася з Гортензієм. У шлюбі вони прожили до 50 р. до н. е., народивши сина – Квінта Марція Горталіа Гортензіна.

У 49 р. до н. е. після початку громадянської війни Цезаря і Помпея Катон, залишаючи Рим, знову уклав шлюб із Марцією, яка успадкувала матеріальні статки, аби вона подбала про його будинок та доньок (Plutarch, Cat. Min. 25, 37, 39, 52; Lucan., II. 329; Perre, 1984, s. 71).

"Позичання" Гортензієм дружини в Катона було можливим через укладений подружжям шлюб *sine manu* ("без руки"), тобто Марція була під владою свого батька, який міг будь-якої миті перервати його. Цей союз сприяв зміцненню зв'язків її батька, Луція Марція Філіпа. Вчинок Катона відповідав давнім звичаям римлян, він був одним із виразників римських чеснот.

Логічно, що Є. Кантарелла визначає жінок, які дотримувалися правил і поважали традиції, як "слухняних" (Cantarella, 2015, p. 98), подаючи приклад дружини Катона Молодшого Марції.

Не менш згадуваною у джерелах є донька оратора Квінта Гортензія – давньоримська матрона Гортензія, зокрема, її заступництво та промови перед тріумвірами.

Відома її промова як "справа жінок", виголошена у 42 р. до н. е. перед Другим тріумвіратом, як протест багатих римлянок проти непомірного оподаткування, яке б їм довелося витримувати через фінансування військових витрат (Rohr Vio, 2019, p. 192–193). Тріумвірам довелося зменшити кількість жінок, що оподатковувалися з 1400 до 400. Так, Гортензія є втіленням жінки, яка займається не лише домашніми справами, а й публічними, втручаючись у політичне та соціальне життя полісу.

Часи громадянської війни відкрили нові можливості для знатних римлянок, передовсім Фульвії, яка діяла рішучіше за своїх попередниць.

Будучи далекою від ідеалу матрони, головним обов'язком якої було сприяти гармонійному сімейному життю через покірність чоловікові, Фульвія стала успішно набувати впливу через шлюб. Спочатку вона стає відомою як дружина Публія Клодія Пульхра, нащадка однієї з найвпливовіших сімей Риму, харизматичного політика, захисника простого народу, який був жорстоко вбитий Титом Аннієм Мілоном.

Смерть Клодія викликала хвилю обурення та насильства, що зрештою призвело до підпалу будівлі римського Сенату. Саме Фульвія розпалила гнів народу, виставивши оголене понівечене тіло Клодія в Римі, всупереч поширеному звичаю на аристократичних похоронах, і, що незвично для жінки, виступила одним із свідків обвинувачення на суді над вбивцею Клодія. Фульвія відіграла ключову роль у розпалюванні громадського невдоволення та використанні емоційної сили жертви свого чоловіка для сприяння власним інтересам.

Це стало тривожним сигналом для політичних суперників її чоловіка – попередженням, що вона не вагатиметься повідомити на суді, хто саме скоїв його холоднокрівне вбивство, і послужило каталізатором, підживлюючи громадські настрої та викликаючи жорстокі протести в Римі.

Згодом Фульвія, уже будучи матір'ю двох дітей, стала дружиною Скрибонія Куріона, ще одного політичного і військового діяча, який загинув під час громадянської війни між Цезарем та Помпеем. Немає жодних записів про будь-які події, пов'язані з Фульвією під час її другого шлюбу. Відомо лише, що і цьому чоловікові вона народила сина.

У третьому, останньому шлюбі з Марком Антонієм, вона оберталася в найвпливовіших соціальних колах і до своєї смерті в 40 р. до н. е. накопичила безпрецедентний для жінки рівень політичного та військового досвіду. Зокрема, Фульвія була однією з найвизначніших постатей Перузінської війни, в якій тріумвір Октавіан протистояв консулу Луцію Антонію, зятю Фульвії (і брату Антонія). Її смерть сприяла примиренню між Антонієм та Октавіаном і перетворила жінку на цапа-відбувайла, "поклавши на неї відповідальність за найкривавіші та найганебніші епізоди цього часу" (Schultz, 2021, p. 74).

Однак археологічні знахідки (на місці Перузінської війни) свинцевих куль для праці з написами сексуальних образ на адресу Фульвії свідчать, що, з одного боку, Фульвія дійсно займала важливе місце у військовій історії свого часу, а з іншого – вона відповідала типовому римському архетипу провокативної "спокусниці", буквально ставши мішенню для чоловічого гніву. Дж. Дрейкотт обґрунтовує свинцеві кулі як доказ того, що "солдати вважали Фульвію рівною своїм союзникам і ворогам-чоловікам" (Draycott, 2025, p. 146). С. Шульц визначає її як людину справжньої політичної гостроти, яка не лише стійко захищала інтереси свого чоловіка, але й поводитися як справжня *mater familias* і стала взірцем для наслідування жінкам Римської імперії.

Фульвія була зневажена стародавніми істориками так, як жодна інша жінка республіканського періоду. Вороги її чоловіка зображували Фульвію як владну, жорстоку, мстиву, жадібну тощо. Її неодноразово висміювали за те, що вона наважилася вийти за межі домашньої сфери. Її звинуватили у розпалюванні громадянської війни, каліцтві оратора Цицерона та, найгірше, у створенні обставин до пізнішого поневолення її чоловіка Антонія Клеопатрою. Оскільки Цицерон був заклятим ворогом як Клодія, так і Антонія, його розповідь, ймовірно, вплинула на інші оцінки її постаті. У несприятливому світлі про неї писав Діон

Кассій (Dio, 47.8.3). Веллей Патеркул критикував репутацію Фульвії й глузував, що вона "не мала нічого жіночного, крім свого тіла" (Paterkul, 2.74).

Поділяємо думку сучасних дослідників, що розповіді про Фульвію у джерелах належать до ворожих наративів щодо її чоловіків, є "продуктом уяви ворогів її чоловіків", особливо Цицерона та Октавіана (Schultz, 2021, р. 2), що Фульвія була лише "моральним прикладом найгіршої поведінки для римської матрони", створеним вправними риториками як засіб нападу на її чоловіків (Delia, 1991, р. 204).

Але попри це їй вдалося здобути безпрецедентний для жінки в Стародавньому Римі рівень військового та політичного впливу. Незважаючи на образи античних авторів, Фульвія була вірною дружиною для своїх трьох чоловіків, які оберталися у впливових колах, а також уважною матір'ю для п'ятих дітей, яка робила все можливе, щоб забезпечити їм успішне майбутнє. Вона не задовольнялася звичайною фоновою роллю, яка очікувалася від дружини, натомість кинула виклик римському патріархату та прагнула посилити свій вплив у кризовий період Республіки.

Варто зазначити, що в республіканський період шлюб мав на меті створення політичних альянсів і народження законних дітей. Для римських чоловіків народження законних нащадків було громадянським обов'язком, тому вони сприяли один одному задля його виконання поступаючись "плодовитою дружиною". За твердженням Ф. Мюнцера, у I ст. до н. е., коли під час громадянських воєн загинуло багато представників знаті, "турбота про продовження фамілії відтіснила на задній план все інше, і особливо жінки знаходили в цьому сенс життя" (Münzer, 1920, р. 425).

Висновки. Участь римських аристократок у суспільно-політичному житті Римської Республіки обумовлена необхідністю захисту сімейних, економічних інтересів і не переслідувала власне політичних цілей. Їхня політична діяльність була епізодичною. Римлянки не були наділені політичними правами, але, як свідчать окремі історичні події, вони мали змогу брати участь у політичному житті римської *civitas*. Деякі з них мали вплив на своїх чоловіків, підтримували синів як політичні радниці, а отже, через них опосередковано впливали на політичні процеси.

У I ст. до н. е. римлянки вищого стану намагалися впливати на політичну ситуацію в державі, особливо в період громадянських воєн, переходу від Республіки до Імперії. Хаос громадянської війни створив нові можливості для знатних римлянок, передовсім Фульвії, яка діяла рішучіше за своїх попередниць. Соціальний статус, освіта, сімейні зв'язки дозволяли жінкам бути потужними "тіньовими" політичними фігурами, свідомими громадянками, які турбувалися про долю держави.

Подяка. Висловлюємо слова вдячності членам редакційної колегії журналу і рецензентам за надані зауваження та побажання, отримані у період підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримували фінансової допомоги для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Botteri, P. (2022). L'importanza di essere Cornelia: Africani filia o mater Gracchorum? *Gaia* [Online], 25. DOI: <https://doi.org/10.4000/gaia.3265>.
- Bravo Bosch, M.J. (2020). L'innegabile influenza sui Gracchi della madre Cornelia. *Anuario de la Facultad de Derecho-Alcalá*, XIII, 3–28.
- Cantarella, E. (2015). *Passato prossimo. Donne romane da Tacita a Sulpicia*. Milano: Feltrinelli. 192 p.
- Cartwright, M. (2014). The Role of Women in the Roman World. *World History Encyclopedia*, February 22.
- Cerato, F. (2023). Cornelia, la madre dei Gracchi. *Studia Humanitatis – παιδεία*, 13 novembre.
- Delia, D. (1991). *Fulvia Reconsidered*. In *Women's History and Ancient History*, edited by Sarah B. Pomeroy. Chapel Hill and London: University of North Carolina Press, 197–217.
- Dixon, S. (2007) *Cornelia: Mother of the Gracchi*. London and New York: Routledge, 128 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203392430>.
- Draycott, J. (2025). *Fulvia: Playing for Power in the Late Roman Republic*. London: Bloomsbury Academic, 228 p.
- Evans, R.J. (1987). Catiline's Wife. *Acta Classica*. Vol. 30, 69–72.
- Florus Lucius. (1967). *Annaeus. Bellorum romanorum libri duo*; [ed. P. Jal]. Paris, Belles lettres. 172 p.
- Franciosi, G. (1988). *Matrimonio, 'conubium' e classi sociali nel V secolo a.C.*, in *Società e diritto nell'epoca decemvirale*. Atti del Convegno di Diritto romano di Copanello 3–7 giugno 1984. Napoli. 147–165.
- Gaius. (1904). *Gai Institutiones: or, Institutes of Roman law*. 4th ed. / Oxford: The Clarendon press. 668 p.

- Hryshko, V.I., Vozniuk, S.S. (2025). The legal status and social role of Women in the Ancient World: from traditions to the origins of gender equality. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, 1(6), 37–43. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.5>.
- Hutsalo, L. (2023). The Status of the Roman Woman in the 1st Century AD. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University Series History*, 43, 63–67. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-43-63-67>.
- Keaveney, A. (2005). *Sulla: the Last Republican*. London and NY: Routledge, 233 p.
- Livy. (1919). *History of Rome*. Translated by Benjamin Oliver Foster. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://surl.li/slqfxo>.
- Lucanus. (1887). *Pharsalia*. London; Cambridge: George Bell and Sons; Deighton, Bell and Co., CXXXI, 398 p.
- Mason, M. K. (2018) *Ancient Roman Women: A Look at Their Lives*. URL: <http://www.moyak.com/papers/roman-women.html>.
- Münzer, F. (1920). *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*. Stuttgart. 358 p.
- Peppe, L. (1984). *Posizione giuridica e ruolo sociale della donna romana in età repubblicana*. Milano: Giuffrè. 182 p.
- Peppe, L. (2016). *Civis Romana. Forme giuridiche e modelli sociali dell'appartenenza e dell'identità femminili in Roma antica*, Grifo, Lecce. 510 p.
- Plutarch. (1914). *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*. [ed. by B. Perrin]. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://www.loebclassics.com/view/LCL046/1914/volume.xml>.
- Plutarch. (1921). *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*. [ed. by B. Perrin]. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://surl.li/bydvov>.
- Ponomarenko, O.M., Meshkova, K.O. (2025). The legal status of Women in marriage in Ancient Rome and the modern legal system of Ukraine. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni HS Skovorody «Pravo»*, 41, 58–65. <https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.06>.
- Rohr Vio, F. (2019). *Le custodi del potere. Donne e politica alla fine della repubblica Romana*, Roma: Salerno Editrice. 268 p.
- Schietinger, G.-F. (2013). Ein politischer Ziehsohn der Caecilii Metelli? Biographische Anmerkungen zu Sulla. *Gymnasium*, 120 (3), 207–227.
- Schultz, Celia E. (2021). *Fulvia: Playing for Power at the End of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press, 130 p.
- Tesliuk H., (2021). «Zhinky, koritsia svoim cholovikam»: 1 Pt 3:1–6 u hreko-rymskomu konteksti [“Women be Submissive to Your Husbands”: 1 Pet 3:1-6 in the Greco-Roman Context]. *Naukovi zapysky UKU: Bohoslovia*, 8, 39–60. <https://doi.org/10.47632/2075-4817-2021-39-60>.
- The Roman Household: A Sourcebook* (1991) / ed. Jane F. Gardner, Thomas Wiedemann. London; New York: Routledge. 210 p.
- Valerius Maximus. (2004). *Memorable Deeds and Sayings: one thousand tales from ancient Rome*. Translation of: Valerius Maximus., Henry J. Walker, Indianapolis: Hackett, 361 p.
- Velleius Paterculus. (1982). *Historia Romana*. [ed. J. Hellegouarc'h]. Vol. 1. Paris. 216 p.

References:

- Botteri, P. (2022). L'importanza di essere Cornelia: Africana filia o mater Gracchorum? *Gaia* [Online], 25. [in Italian]. <https://doi.org/10.4000/gaia.3265>.
- Bravo Bosch, M.J. (2020). L'innegabile influenza sui Gracchi della madre Cornelia. *Anuario de la Facultad de Derecho-Alcalá*, XIII, 3–28. [in Italian].
- Cantarella, E. (2015). *Passato prossimo. Donne romane da Tacita a Sulpiacia*. Milano: Feltrinelli. 192 p. [in Italian].
- Cartwright, M. (2014). The Role of Women in the Roman World. *World History Encyclopedia*, February 22. [in English].
- Cerato, F. (2023). Cornelia, la madre dei Gracchi. *Studia Humanitatis – παιδεία*, 13 novembre. [in Italian].
- Delia, D. (1991). *Fulvia Reconsidered*. In *Women's History and Ancient History*, edited by Sarah B. Pomeroy. Chapel Hill and London: University of North Carolina Press, 197–217. [in English].
- Dixon, S. (2007) *Cornelia: Mother of the Gracchi*. London and New York: Routledge, 128 p. [in English]. <https://doi.org/10.4324/9780203392430>.
- Draycott, J. (2025). *Fulvia: Playing for Power in the Late Roman Republic*. London: Bloomsbury Academic, 228 p. [in English].
- Evans, R.J. (1987). Catiline's Wife. *Acta Classica*. Vol. 30, 69–72. [in English].
- Florus Lucius. (1967). *Annaeus. Bellorum romanorum libri duo*; [ed. P. Jal]. Paris, Belles lettres. 172 p. [in French].

-
- Franciosi, G.** (1988). *Matrimonio, 'conubium' e classi sociali nel V secolo a.C.*, in *Società e diritto nell'epoca decemvirale*. Atti del Convegno di Diritto romano di Copanello 3–7 giugno 1984. Napoli. 147–165. [in Italian].
- Gaius.** (1904). *Gai Institutiones: or, Institutes of Roman law*. 4th ed. / Oxford: The Clarendon press. 668 p. [in English].
- Hryshko, V.I., Vozniuk, S.S.** (2025). The legal status and social role of Women in the Ancient World: from traditions to the origins of gender equality. *Analychno-porivnialne pravoznastvo*, 1(6), 37–43. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.5>.
- Hutsalo, L.** (2023). The Status of the Roman Woman in the 1st Century AD. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University Series History*, 43, 63–67. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-43-63-67>.
- Keaveney, A.** (2005). *Sulla: the Last Republican*. London and New York: Routledge, 233 p. [in English].
- Livy.** (1919). *History of Rome*. Translated by Benjamin Oliver Foster. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://surl.li/slqfxo> [in English].
- Lucanus.** (1887). *Pharsalia*. London; Cambridge: George Bell and Sons; Deighton, Bell and Co., CXXXI, 398 p. [in English].
- Mason, M. K.** (2018). *Ancient Roman Women: A Look at Their Lives*. URL: <http://www.moyak.com/papers/roman-women.html>. [in English].
- Münzer, F.** (1920). *Römische Adelssparten und Adelsfamilien*. Stuttgart. 358 p. [in German].
- Peppe, L.** (1984). *Posizione giuridica e ruolo sociale della donna romana in età repubblicana*. Milano: Giuffrè. 182 p. [in Italian].
- Peppe, L.** (2016). *Civis Romana. Forme giuridiche e modelli sociali dell'appartenenza e dell'identità femminili in Roma antica*, Grifo, Lecce. 510 p. [in Italian].
- Plutarch.** (1914). *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*. [ed. by B. Perrin]. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://www.loebclassics.com/view/LCL046/1914/volume.xml>. [in English].
- Plutarch.** (1921). *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flaminius*. [ed. by B. Perrin]. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://surl.li/bydvov>. [in English].
- Ponomarenko, O.M., Meshkova, K.O.** (2025). The legal status of Women in marriage in Ancient Rome and the modern legal system of Ukraine. *Collection of scientific works of the KhNPU named after G.S. Skovoroda. "Law"*, 41, 58–65. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.06>.
- Rohr Vio, F.** (2019). *Le custodi del potere. Donne e politica alla fine della repubblica Romana*, Roma: Salerno Editrice. 268 p. [in Italian].
- Schietinger, G.-F.** (2013). Ein politischer Ziehsohn der Caecilii Metelli? Biographische Anmerkungen zu Sulla. *Gymnasium*, 120 (3), 207–227. [in German].
- Schultz, Celia E.** (2021). *Fulvia: Playing for Power at the End of the Roman Republic*. New York: Oxford University Press, 130 p. [in English].
- Tesliuk H.**, (2021). "Women be Submissive to Your Husbands": 1 Pet 3:1-6 in the Greco-Roman Context]. *UCU Scientific Notes: Theology*, 8, 39–60. [in Ukrainian] <https://doi.org/10.47632/2075-4817-2021-39-60>.
- The Roman Household: A Sourcebook** (1991) / ed. Jane F. Gardner, Thomas Wiedemann. London; New York: Routledge. 210 p. [in English].
- Valerius Maximus.** (2004). *Memorable Deeds and Sayings: one thousand tales from ancient Rome*. Translation of: Valerius Maximus., Henry J. Walker, Indianapolis: Hackett, 361 p. [in English].
- Velleius Paterculus.** (1982). *Histoire Romaine*. [ed. J. Hellegouarc'h]. Vol. 1. Paris. 216 p. [in French].